

3-5 Ekim
October, 3-5
2018

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN
Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN
Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK
Arş. Gör. Fatih UYAR

BİLDİRİLER KİTABI ***FULL PAPER PROCEEDINGS***

1

Uluslararası
International

BİR BİLGE BİR ÜLKE SEMPOZYUMU
A LUMINARY A COUNTRY SYMPOSIUM

Aliya İzzetbegović ve Bosna-Hersek
Alija Izetbegovic and Bosnia-Herzegovina

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ARALIK 2018

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Gümüşhanevi Kampüsü, Bağlarbaşı Mahallesi, 29100, Gümüşhane

Telefon: +90 456 233 10 00

Faks: +90 456 233 11 19

ISBN: 978-605-4838-19-6

Eser Adı: I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu: Aliye İzzetbegović ve Bosna-Hersek Bildiriler Kitabı

Yayın Türü: e-kitap (Aralık 2018)

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN

Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK

Arş. Gör. Fatih UYAR

Grafik Tasarım & Dizgi / Graphic Design & Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÜCER (Gümüşhane Üniversitesi / *Gümüşhane University*)

Bu çalışma “Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü”nce desteklenmiştir. **Proje No: 18.F1211.08.01**

*This study has been supported by “Gümüşhane University Scientific Research Projects Coordination Department”. **Project Number: 18.F1211.08.01***

Yayın hakları Gümüşhane Üniversitesi'ne ait olan bu eserin, hukuki ve etik sorumluluğu yazarlarındır. Tüm hakları saklıdır. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

SEMPOZYUM ONUR KURULU
HONORARY BOARD

Okay MEMİŞ

Gümüşhane Valisi / *Governor*

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK

Gümüşhane Üniversitesi Rektörü / *Gümüşhane University, Rector*

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü / *International University of Sarajevo, Rector*

DÜZENLEYENLER
ORGANISERS

Gümüşhane Üniversitesi | **Uluslararası Saraybosna Üniversitesi**
Gümüşhane University | *International University of Sarajevo*

DESTEKLEYENLER
SPONSORS

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı / *Turkish Cooperation and Coordination Agency*

Gümüşhane Belediyesi / *Municipality of Gümüşhane*

Gümüşhane Üniversitesi / *Gümüşhane University*

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi / *International University of Sarajevo*

Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası / *Gümüşhane Chamber of Industry*

Halkbank / *Halkbank*

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU
ORGANISING BOARD

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

(Düzenleme Kurulu Başkanı / *Chair*)

Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane University

Doç. Dr. Fatih YALÇIN

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI

International University of Sarajevo
Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Kadir SANCAK

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ş. ASLAN

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Arş. Gör. Fatih UYAR

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane University

Hüseyin KANSU

20-21-22. Dönem İstanbul Milletvekili

BİLİM KURULU SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. Adnan JAHIC	<i>University of Tuzla, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Ahmet SARI	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ali UTKU	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Asım YAPICI	<i>Çukurova Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Barış ÖZDAL	<i>Uludağ Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Bayram NAZIR	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Camgırbek BÖKÖŞOV	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Prof. Dr. Coşkun TOPAL	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Dzemaludin LATIC	<i>University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Enes DURMISEVIC	<i>University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA	<i>İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Hayri KIRBAŞOĞLU	<i>Ankara Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mehmet Akif AYDIN	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA	<i>İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ	<i>TOBB ETÜ, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mirzatay JOLDASBEKOV	<i>L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan</i>
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN	<i>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU	<i>Bayburt Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Nur SARALAEV	<i>Kyrgyz State Technical University, Kyrgyzstan</i>
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	<i>Ankara Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Tarik OBRALIC	<i>University of Travnik, Bosnia-Herzegovina</i>
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN	<i>Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Prof. Dr. Zuhdiya HASANOVIC	<i>University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Doç. Dr. Aigerim ŞİLBEOVA	<i>Atyrau State University, Kazakhstan</i>
Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Doç. Dr. Engin JABLE	<i>University of Pristina, Kosovo</i>
Doç. Dr. Fatih GÖKTAŞ	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Fatih YALÇIN	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Lütfi SUNAR	<i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK	<i>Atatürk Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Mesut ÖZCAN	<i>Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Ragıp Kutay KARACA	<i>Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Rahman ADEMİ	<i>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Süleyman ERKAN	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Doç. Dr. Yakup KAHRAMAN	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman BABACAN	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Adem İNCE	<i>Siirt Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Admir MULAOSMANOVIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Almasa MULALIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Behruz Bekbabayi	<i>Allameh Tabataba'i University, Iran</i>
Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA	<i>Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KARAASLAN	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Goran SIMIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÖNERİGÖK	<i>Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞENEL	<i>İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nudzejma OBRALIC	<i>International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina</i>
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ	<i>Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye</i>
Dr. Abdiraşit BABATAEV	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Dr. Zülfıyye Veliyeva ÖNLEN	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan</i>

Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Dini Çoğulculuk

Mustafa GÜNERİGÖK

*Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
m.gunerigok@alparslan.edu.tr*

Giriş

Aliya İzzetbegoviç (1925-2003) Bosnalı Müslüman lider ve bilge adamın hayatında ve yazdıklarında kötücül ifadeler yoktur. İzzetbegoviç yaşadığı zaman sarmalında kimselere şirin görünme gibi bir gayesinin olmadığını düşmanları dahi tanıklık etmektedir. Onu tanıdıkça insanlık hakkında hiçbir şekilde art niyet taşımadığını bilakis dünyasında ve entelektüel söyleminde derin bir insanlık bilinci taşıdığını çok rahat bir şekilde görmek mümkündür. Derin bilgeliği ve sosyo-politik muhayyilesi hakikaten şaşırtıcı ve bir o kadar ilgi çekicidir. Çevresinde hiçbir zaman sıkıntılı, sıradan, geçimsiz ve kaprisli biri olarak yaşamamıştır. O, her daim derin bilgeliğini ve insan olduğuna dair konumunu çevresine hissettirerek yaşamıştır. Dini de insan hayatına dair yaşamsal bir dua/muhtu olarak algılamıştır. İzzetbegoviç, hayatı bir insan-ı kâmil olarak yaşadı. Ve tüm büyük insanlar gibi hayatın bütün safhalarını tecrübe ederek yaşayan bir bilge liderdir. İslam'ı tanıdıktan sonra hiçbir zaman istikametini bozmamıştır. İnsanlığın ondan öğrenecek çok şey vardır. Bu bilge liderin din, İslam ve diğer dinler hakkındaki şahitliği bizim için önemlidir ve bu nedenle İzzetbegoviç'in bu bağlamdaki yaklaşımını burada tartışmaya açmak istiyoruz. Ancak onun bu düşüncelerine geçmeden önce dini çoğulculuk ile ilgili giriş mahiyetinde bir mütalaada bulunmak gerekir.

1. Dini Çoğulculuk Paradigması

Bugün dinlerin çokluğu meselesine dışlayıcılık (exclusivism), kapsayıcılık (inclusivism) ve çoğulculuk (pluralism) şeklinde üç farklı paradigma çerçevesinde cevaplar üretilmeye çalışılmaktadır. Dışlayıcılık: bu paradigmayı savunan kişi, sadece dindâşlarının kurtuluşa ereceğini ve diğerlerinin bu dini kabul etmedikçe kurtulamayacağını savunur. Kapsayıcılık: kurtuluşun diğer dinler aracılığıyla da mümkün olabilmekle birlikte kurtuluşa ulaştıran asıl yolun yine kendi dini olduğunu iddia etmektir (Aslan, 1998: 143, 163). Genellikle çok kültürlülük kavramı ile bir arada dile getirilen dini çoğulculuk paradigması ise insanların farklı dinler veya aynı din içindeki farklı mezhep ve akımlar arasındaki dinsel algı, değer, tutum ve inanış farklılıklarını kabul ederek ve bunları aşarak bir arada var olabilmeleridir. Bu paradigmaya göre dinler, tek ve bir olan ilahi hakikatin çeşitli şekillerde tasavvur edilip farklı yollarla/söylemlerle/kavramlarla dile getirilmesinin ve Tanrı'nın karşısında neler yapılabileceğinin birer ifadesi ve birer örneği olarak teorize edilmektedir. Yine bu yaklaşıma göre, mutlak ve ilahi bir hakikat vardır. Dinler bu "mutlak"a ulaşan ve onu eşit derecede temsil eden farklı yollardır. Dolayısıyla bu yollardan hangisi takip edilirse edilsin, sonuçta kurtuluşa

ulaşmak mümkündür (Aslan, 1998: 154; Günerigök, 2017). Bu itibarla dinsel çoğulculuk paradigmasının genel olarak iki temel vurgusu vardır. Bunlar; Birincisi, nihai gerçekliğin birden fazla tür ve biçiminin olduğunun entelektüel düzeyde kabulü. İkincisi ise bunun doğal sonucu olarak bir coğrafi alan içindeki farklı dinsel gelenek, inanç, akım ve hareketlerin varlığıdır. Buna göre, dini çoğulculuk kavramı, insanların değişik dini ürünler arasından istediğini seçme özgürlüğünü ve çeşitli dinsel gelenekler ve akımlardan oluşan “din piyasasını” içermektedir (Bal, 2006:150).

Meseleye tarihsel olarak baktığımız zaman dinlerin öteki dinlere karşı duruşu gerek dinlerin kendilerinden ve gerekse müntesiplerinden kaynaklanarak ya dışlayıcı ya da kapsayıcı bir nitelik arz etmiş görünmektedir. Yani bir din ya ötekini tamamen dışlamış; hakikat ve “mutlak”ın sadece kendisine ait olduğunu ifadelendirmiş ya da kendisi gerçek hakikat olmakla beraber ötekiler de kendisiyle ortak noktası bulunduğu ölçüde bir hakikati paylaştığını savunmuşlardır. Geçmiş dönemlerde bu tarz bir dışlayıcı ve kapsayıcı olmak mümkün gibi görünebilir. Fakat aynı şeyi günümüz için söylemek çok zor gibi görünmektedir (Günerigök, 2017).

2. Aliya İzzetbegoviç’in Düşüncesinde Dini Çoğulculuk

İzzetbegoviç’in düşüncesine göre dini çoğulculuğu ele almak istediğimizde onun “Doğu Batı Arasında İslam (2015)” adlı kitabında ortaya koymuş olduğu kategorik ayırmadan hareket edeceğiz. Bilindiği üzere İzzetbegoviç, tüm dinleri, dünya görüşlerini, felsefeleri ve ideolojileri üç yönelim içerisinde toplamaktadır: Dini (maneviyatçı), materyalist ve İslami. Ayrıca bu üç husus: *şuur/ruh*, *tabiat/madde* ve *insan* olarak da kategorize edilmektedir. İzzetbegoviç’e (2015: 13) göre tarihte ortaya çıkan tüm ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunlardan birincisine göre esas varlık ruhtur; ikincisine göre maddedir. Üçüncüsü ise ruh ve maddenin bir arada varoluşundan yola çıkmaktadır. Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed bu hakikati/üçüncü yolu anlamanın ezeli üç yönelimini temsil etmektedir (Özyurt, 2015: 219). Buna göre İzzetbegoviç’te din, çoğulculuk ve İslam, bu sosyal ve tarihsel zemin üzerinden değerlendirilmektedir.

2.1. Din, İslam ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç’in din yorumu insan fıtratı/tabiatı üzerine temellendirilmektedir. Buna göre din, Tanrı’nın/semanın barış ve derinliğiyle ahenk içinde hareket etmesi için insana yöneltilmiş bir taleptir. Bu talep insanca ya da ahlaklı olarak yaşamayı zorunlu kılmaktadır. Burada inanç ve eylemin bir aradalığı söz konusudur. Kısacası din, insan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi düzenler. Dinin vaz’ettiği ahlaki öğretisi ise inanan ve inanmayan ayrımı yapmadan tüm insanlar arasında ilişki/diyalog/düzen kurmaya dönük bir işlevsellik momentidir (Özyurt, 2015). Bu bağlamdaki dini anlamanın anahtar kavramları “saf din” ve “İslam”dır.

İzzetbegoviç, İslam ve Batılı anlamda kullanılan (saf) din/religion kavramları arasında bir ayırım yapar. Religion olarak tanımlanan saf din kavramı, İslam olarak tanımlanan dinden farklıdır. Özsel bir tanımlama

biçimi olan religion sadece maneviyatı/inancı çağrıştırır ve insanı tek boyuta indirger. Religion insanın beden sahibi olduğu gerçeğini belki reddetmez ama onu gizler. Batılı sosyolojide religion/din kavramı daha çok materyalizm karşıtı bir yaşam biçimi olarak kullanılmaktadır (İzzetbegoviç, 2015: 13-26). Hristiyanlık, Budizm ve tasavvuf/zühdt hareketleri gibi yapılar bu kategoride değerlendirilmektedir. Ayrıca İzzetbegoviç'in yaklaşımında din sadece öteki dünyaya ilişkin değil, bu dünyadaki toplumsal ilişkilerin daha insancıl olabilmesi için gerekli olan bir sistemdir. Materyalizm, bireyi çıkarıcı ve bencil bir tutuma/kişiliğe yöneltirken, din bu dünyada insanları, adaletli ve kişilikli/fedakâr olmaya ve iyi (salih) ameller işleyen bir formasyona çağırır (Özyurt, 2015: 199).

Bilindiği üzere İzzetbegoviç'e göre insan, maddi ve ruhsal boyutları olan çift boyutlu bir varlıktır. Bu gerçeği olduğu gibi kabul etmek gerekir. Ancak bunu kabul etmemek ya da insanın iki boyutu arasında bir denge arayışı içerisinde olmamak farklı sonuçlar doğurmaktadır. İnsanı bu insani boyutlardan sadece ruhla özdeşleştirmek maneviyatçılık (saf din), maddeyle özdeşleştirmek materyalizm gibi birbiriyle çelişen yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır (Özyurt, 2015: 197). Ayrıca onun dini çoğulculuk konteksti dolayımında tartışabileceğimiz düşüncelerini bu minval üzerine bir okumaya tabi tutmak gerekir. İslam'ı merkeze almadan İzzetbegoviç'in bu bağlamdaki düşüncelerini tartışmak mümkün değildir. Çünkü İslam, İzzetbegoviç için insan gerçeğini öz hakikati içinde tanımakta ve bu yönden insanın tekâmülü için gerekli şartları oluşturma çağrısında bulunmaktadır. İslam, beden ve ruh sahibi ya da hem bedenden hem de ruhtan teşekkül eden ve bu şekilde yaratılan insanın gerçekliğini bir düalizmde bulur. Bu bilinçle varlığını keşfeden ve varoluş düzeyine iman imkânıyla ulaşan insan, ilahi kelama ve yaratıma uygun kültür ve medeniyeti yeniden inşa eder (Yılmaz, 2015: 537).

İzzetbegoviç'in terminolojisinde Batı, Hristiyanlık olarak, Doğu ise Sosyalist blok olarak kodlanmıştır. Bu ayrım dünyanın maneviyat ve maddiyat arasında bölünmüşlüğüne ifade etmektedir. Materyalizm insanın manevi ihtiyacını yadsırken, Hristiyanlık (saf din) da insanın beşeri ihtiyaçlarını yok saymıştır. Hristiyanlık ve Sosyalizm arasındaki ayrım, "saf din" ile "ateizm" arasındaki ayrım olarak da bilinmektedir. Modernleşme sürecinde Batı epistemolojisinin dünyadaki üstünlüğü, din hakkındaki soyutlama ve yargılamaları saf din esas alınarak yapılmıştır (Özyurt, 2015: 202). Bu bağlamda İzzetbegoviç, Hristiyanlıkla ilgili olarak Hz. İsa'nın öğretisi ile Kilise kurumunu birbirinden ayırmaktadır. İlkinde vahiy bazı noktalarda tahrif edilmiş, ikincisinde ise kendi kaçınılmaz hiyerarşisi, siyaseti, zenginliği ve menfaatleri ile sadece İslam karşıtı olarak değil, aynı zamanda İsa karşıtı olmuş bir organizasyon olarak görmektedir (Baykan, 2016: 159). Dolayısıyla Batı'yı ve Hristiyanlığı iyi bilen bir düşünür olarak İzzetbegoviç gerek din ile ilgili gerekse Batı-din sorunsalını aşmak için saf din ve İslam ayrımını ortaya koyarak özgün bir kavramsal epistemoloji geliştirir.

Yukarda ifade ettiğimiz gibi İzzetbegoviç'in yaklaşımında İslam sadece bir din (religion/inanç) değildir. İslam diğer bütün din, doktrin ve dünya görüşlerinden daha kapsamlı bir anlam dünyasına sahip yaşamsal

sistemdir. Buna göre İslam/din ve onun “semaadaki prolog”u olmadan, insanın ne düzeyde bir büyük değer olduğuna dair sağlam bir inanç yoktur. Din/İslam olmadan insanın gerçekten mümkün olabileceğine, gerçekten var olacağına da inanmak zordur. Zira ateist hümanizm bir tezat teşkil etmektedir. Çünkü eğer Tanrı yoksa insan da yoktur. İnsan yoksa o zaman hümanizm boş bir heyuladan başka bir şey değildir (İzzetbegoviç, 2015: 82)

Söz konusu materyalizm olduğunda İzzetbegoviç’in tavrı nettir. Materyalizm her ne kadar din dışı bir din olsa bile; Ona göre hayatın/insanın materyalizm ideolojisine ihtiyacı yoktur. Bu konuda İzzetbegoviç tamamen dışlayıcıdır. Saf din meselesinde ise yer yer dışlayıcı görünse de genel olarak kapsayıcı bir fikir ortaya koymaktadır. Materyalist bir dünya görüşünden ziyade dini dünya görüşü ona daha yakındır. Doğal olarak İslam daha farklı bir yerde durmaktadır. İzzetbegoviç’e göre İslam kurtuluş dinidir. Çoğulculuk paradigmasını bu yöneline uyarlayabiliriz. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinden birincisi daha çok birinci kategoride/materyalizm konseptinde yer almaktadır. İkincisi ise kapsayıcı bir bağlamda değerlendirilmektedir. İnsan hayatında sadece madde olsaydı materyalizm tek tutarlı felsefe, maneviyat tamamen tutarsız bir felsefe olurdu. Ruh varsa materyalizm tartışılmalıdır. Çünkü ruh varsa insanda vardır. İnanç ile ahlak olmadan insan hayatı anlamsızdır. İslam’ın dışındaki dinler bunu yani ruh ve madde düalizmini tevhidi bir zeminde ele alamadıkları için kurtuluşa ulaştıran sistemler olamazlar (İzzetbegoviç, 2015: 14). Dolayısıyla Yahudilik ve Hristiyanlığın çoğulcu dinler olduğu iddiası kabul edilecek bir iddia değildir.

İzzetbegoviç, biraz Durkheim ve daha çok Weberian sosyolojiyi yansıtan bir yaklaşım ve aynı zamanda Gazali’nin muhayyilesini de hatırlatan bir tavır ortaya koymaktadır. Yahudi kökenli Durkheim’in sınırlarını çizdiği sosyolojik din, toplum merkezlidir. Bu sosyolojide din, toplumsal parametreler dolayımında dolaşıma çıkarılmaktadır. Toplum dinin yaratıcısıdır. Toplumun önceliği pozitivist sosyolojinin somut göstergesidir. İzzetbegoviç bu noktada Yahudilik, toplum felsefesi ve pozitivism arasında bir fay hattının olduğunu düşünmekte ve bu sosyolojinin incelenmeye değer bir konu olduğunu ifade etmektedir. Weber’de ise özellikle Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu tezinde Protestanların iktisat rasyonalitesinin arkaik zemininde bir Yahudi kültürü vardır.

2.2. Yahudilik ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç’e göre, Yahudilik pozitivist anlamda dünyevi “sol temayülü”/“materyalizmi” temsil etmektedir. Dünyevi cennet perspektifini vaat eden ve sonradan ortaya atılan bütün teoriler ve ideolojiler bu temayülden/Ahdi-Kadim’den gelmiştir. “Eyüp Kitabı” daha bu dünyada tahakkuk etmesi icap eden bir adaletin rüyasıdır. Yani Yahudiler için kurtuluş bu dünyada gerçekleşecek olan bir şeydir. Bu kurtuluş olayı da sadece kendilerini kapsamaktadır. Hayatın tümünü kapsamadığı için de Yahudilik kendi insanı için bile gerçek anlamda bir kurtuluş dini olamamıştır. Dolayısıyla Yahudilik dışlayıcı bir dindir. Bu entelektüel gelenekten gelen kurtuluş fikrini, bu dünyaya dönük olarak okuma

düşüncesini Aziz Augustinus Hristiyanlığa, Marx ise sosyalizme uydurmuştur (İzzetbegoviç, 2015: 250,251). Kanaatimize göre Alman sosyolog Weber de bu fikri gelişmeye Augustinus ve Yahudi felsefesi karışımı bir sosyolojiyle destek vermektedir. Bilindiği üzere Weber'e göre kurtuluş dini Hristiyanlık'tır. Ve Weber'in karizma sosyolojisini modernitenin demir kafes metaforu ile birlikte okuduğumuzda Weber'in kurtuluş için İsa Mesih sosyolojisini anlattığı izlenimi ortaya çıkmaktadır. Ancak nihayetinde karizma sosyolojisi Hitler'in gelişini meşrulaştıran bir söyleme dönüşmüştür.

Ayrıca İzzetbegoviç'e göre Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri değerlendirirken her zaman bir gerçeği göz önünde bulundurmak lazımdır; asırlar boyunca Yahudiler Müslümanların çoğunlukta ve hâkim oldukları bölgelerde yaşadılar; buna karşın Müslümanlar şimdiki İsrail'in kısa hâkimiyet dönemi haricinde, hiçbir zaman Yahudilerin hâkimiyeti altında yaşamadılar. Bugünkü İsrail'de Yahudilerin Müslümanlara olan tutumu nasıl olduğunu herkes bilir. Çünkü bu günümüzün fark edilen bir gerçeğidir. Fakat Müslüman devletinde Müslümanların Yahudilere olan tutumunun nasıl olduğu hususu daha az bilinir, çünkü bu tarihe ait olan bir durumdur. Yahudilerin Müslümanlara karşı olan bugünkü tutumları Müslümanlara, tarihi hesapları görmek maksadıyla misli ile iadede bulundukları düşünülebilir.

Tarih apaçık olarak iki gerçek hakkında şahitlik yapmaktadır:

1- Yahudiler bütün Müslüman ülkelerde azami barış ve dini hoşgörüye sahip olarak yaşadılar.

2- Yahudilere karşı nadiren de olsa bazı haksızlıklar yapıldıysa da, bunlar münferit hadiselerdi ve muazzam büyüklükteki karşılıklı ilişki ve tesir döneminde kaybolup gitmektedir. Avrupa antisemitizm tepkisine benzer bir tepki Arap ve İslam dünyasında hiçbir zaman söz konusu olmamıştır (İzzetbegoviç, 2014: 94). Ayrıca İzzetbegoviç, Müslümanlar ile Yahudilerin birlikte yaşadıkları dönemlerde birbirine çok benzer bir kültür inşa ettiklerini ifade ederek günümüz ayrık Yahudileri ile bu tarihsel tecrübeyi birlikte yaşayan Yahudileri birbirinden ayırır (Baykan, 2016: 163). Bu tarihsel sosyoloji de bize Müslümanların egemenlikleri altında yaşayan Yahudilerle birlikte zaman zaman demokratik kültür açısından çoğulcu bir tecrübe yaşadıklarını ancak Yahudilerin İsrail devletini kurduktan sonra dışlayıcı/anti demokratik bir tutum sergilediklerini göstermektedir.

2.3. Hristiyanlık ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç'e göre, saf dini temsil eden Hristiyanlık, tek Tanrı'nın şuuruna hala ulaşamamıştır. Doğrusu Hristiyanlıkta sadece ulûhiyet hakkında gayet canlı bir tasavvur mevcuttur. Tanrı hakkında ise açık bir fikri yoktur. Hz. Muhammed'in risaleti, Tanrı hakkında İncil'de mevcut olan şuru insanın aklına ve düşüncesine daha açık kılmak ve yaklaştırmaktır. İncil'de Allah'tan baba olarak söz edilmektedir. Kur'an'da ise Allah Rabb'tir. İncil'de Allah sevilir, Kur'an'da ise Allah'a her şeyden evvel tapınılır ve ondan korkulur. Hristiyan Tanrı anlayışındaki bu hususiyet, sonradan eski tek tanrıcılığa halel getiren tasavvurlara dönmüştür (teslis, tanrı anası kültü,

azizler kültü vs.). Böyle bir gelişme İslam'da mümkün değildir. Geçirdiği tarihi buhranlara rağmen İslam bugüne kadar "en açık tek tanrılı din" olarak kalmıştır (İzzetbegoviç, 2015: 258). Ayrıca Hristiyanlık, insan olma özelliğini muhafaza eden bir insanı kâmil fikrini kabul edememiştir. Hz. İsa'nın öğretisinin ruhundan tanrı-insan, Hz. İsa'nın Tanrı olduğu neticesini zaruri olarak çıkarmışlardır. İslam'da ise Hz. Muhammed insan olarak kalmıştır. (İzzetbegoviç, 2015:259). Cami ve kilise arasında bir karşılaştırma da çoğulcu paradigma konusunda benzer istidlallere götürür: cami insanlar için bir yerdir; kilise ise "Tanrı tapınağı"dır. Ayrıca İncil insana, Kur'an ise insanlara hitap ediyor; ümmet, bütünlük, cemaat prensibi ortaya çıkıyor (İzzetbegoviç, 2015: 260). Bu konuda İzzetbegoviç, Hristiyanlık tarihi içinde ortaya çıkan kiliseler/yorumlar arasında bir ayırım yapar. Ona göre İncil'e bağlı olan ve onun etik öğretilerinin yorumcusu ve temsilcisi olan kilise İslam'a yakındır. Bu bağlamda son Vatikan Konsilinde ortaya çıkan İncil tefsirini, Hristiyanlığın ilk temellerine yaklaşma olarak görmekte ve bu nedenle ortaya çıkan yeni eğilimi selamlamaktadır (Baykan, 2016: 162).

Kilisenin bütün büyük otoriteleri Ahd-ı Kadim'in ruhu ile Ahd-ı Cedid'in ruhu arasındaki esaslı farkı görmüş ve belirtmişlerdir. Bazı kilise otoritelerine göre, Hristiyanlık Yahudilere karşı dışlayıcı olmuştur: Hz. İsa, Hz. Musa'nın şeriatını ilga etmiştir. Onun yerine âlemi gaybı temsil eden sevgi Tanrısını koymuştur. Buna göre din züht, zulme başvurmama ve kötülüğe tahammül etme prensiplerini ihtiva ediyordu. Bu durum konumuz açısından şu anlama gelmektedir: din, dış dünyayı düzenlemek veya mükemmelleştirmek isteğinden peşinen vazgeçiyor. Artık din dağın doruğunda bir mabettir, bir sığınaktır (İzzetbegoviç, 2015: 253). Böylece Hristiyanlık ve umumi olarak din, insanların sosyal durumunu değiştirmek üzere doğrudan doğruya her hangi bir şey yapmaktan aciz görünüyor (İzzetbegoviç, 2015: 255). Din hayatın bütününe kapsamadığı için kendi içinde dahi bir açıdan dışlayıcı olmuştur.

İzzetbegoviç'e (2015: 255) göre dinin dünya üzerinde çoğulculuğa yönelmesi ancak kendisi de dünyevi, yani en geniş manada siyasi olursa mümkün olur. İslam yüzünü dünyaya çevirmiş bir dindir. İslam ile Hristiyanlık arasındaki benzerlik ve farklılık işte buradadır. Fakat genel olarak İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlığa karşı olan tutumu hoşgörü üzerine değil, tanıma üzerinedir. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlığı tolere etmez, onları tanır. Onların ibadethaneleri, aynı Tanrı'nın yüceltildiği gerçek ibadethanelerdir (İzzetbegoviç, 2014: 97). Yahudiler ve Hristiyanlar ise bunun tam tersine İslam'ı tanımazlar.

2.4. İslam ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç'e göre hiç şüphesiz İslam kurtuluş dinidir. Çünkü İslam hayattır. Materyalizm, Yahudilik ve Hristiyanlık kendi içlerinde mantıklı birer sistem olabilirler. Ancak "hayat" dediğimiz gerçeklik hem prensip hem de sosyolojik olarak bu sistemlerden üstündür. Zira insan hayatı bir bütün olarak bu ideoloji ve dinleri aşar. Yahudilik ve Hristiyanlık kurtuluş vadediyor olabilirler. Bu kurtuluş sadece dâhili kurtuluştur. Örneğin; Yahudiler her zaman maddi ilerlemenin taşıyıcıları, Hristiyanlar ise manevi ilerlemenin taşıyıcıları olmuşlardır. Materyalizm ve sosyalizm gibi

ideolojiler harici kurtuluşu vaat ederler. Bu iki şeyin birleştirilmesi İslam ile gerçekleşmiştir (İzzetbegoviç, 2015: 18, 252). Dolayısıyla İslam hem harici hem de dâhili kurtuluşu vaat eden ed-dindir.

Özetle: İslam tektir. Fakat onun insan gibi hem ruh hem de bedeni vardır. Sosyolojiye göre onun tamamen değişik görüntüleri açılardan çeşitliliğinden ileri gelmektedir. Ayrıca İzzetbegoviç (2015: 21, 23) İslam tabirini genellikle İslam olarak isimlendirilen mevzuat, müesseseler ve bunlarında ilerisinde bunların temelinde yatan prensip veya ana fikir için kullanmaktadır. Ayrıca İslam, vasat bir dindir. Hz. Muhammed Hira mağarasından dönmeye mecburdu. Mağaradan dönüşü olmasaydı Hz. Muhammed, Hanif olarak kalacaktı. Oradan döndüğü için İslam'ın Resulü olmuştur. Bu, dahili ile harici dünyanın, mistik ile aklın, meditasyon ile eylemin karşılaşmasıdır. İslam mistik olarak başlamış, siyasi ve devlet fikri olarak devam etmiştir. Din, vasat sosyoloji dünyasına girerek İslam olmuştur (İzzetbegoviç, 2015: 257). Başka bir ifadeyle İslam, vasat sosyolojinin (Koyuncu, 2013) parametrelerini yakaladığı için hem kapsayıcı hem de çoğulcu bir yerde durmaktadır. Buna karşılık Yahudilik ve Hristiyanlık hayatın bütününe kapsayamadıkları için çoğulcu din konseptinden uzaklaşmışlardır. İşin sosyolojik yönü; ifrat ve tefrit arasında gelgitler yaşayan sistemler çoğulculuğa dayalı bir dünya inşa edemezler.

İslam, insana bakış ve kurtuluşa ulaştırma konusunda çoğulcu, diğer dinlere yaklaşım açısından ise kapsayıcı ve zaman zaman dışlayıcı bir yerde durmaktadır. Yani İslam sosyalizm, Yahudilik ve Hristiyanlığın hakikat paylarını sadece tanımakla kalmıyor, bilakis üzerinde ısrarla duruyor. Çünkü eğer sosyalizm yalansa, o zaman İslam da tam hakikat değildir. İslam'ın doğruluğunu ispat etmek sosyalizm ve Hristiyanlığın doğruluğunu ve aynı zamanda hakikatlerin noksanlığını da ispat etmek demektir. Şu tarihi anda İslam'ın özel durumu işte budur. İslam'ın üstünlüğü onların hakikat paylarını tanımamasındadır. Dünyadaki zıddiyetler -ki tarihi ifadesi mevcut bloklardır- ancak ve ancak bu iki dünyanın adalet paylarını da teslim edecek üçüncü bir dünyanın kurulmasıyla yenilebilir (İzzetbegoviç, 2015: 25). Burada küçük bir parantez açacak olursak; İzzetbegoviç, her ne kadar tasavvuf konusunda Gazalî'ye mesafeli dursa da insan ve kurtuluşuna dair yaklaşımında Gazalî'nin entelektüel çizgisinden izler taşıdığını söylemek mümkündür.

Ayrıca İzzetbegoviç'in İslam tarihi anlayışının dini çoğulculuk sorununa bakışına dair de bize önemli bir ipuçları sunmaktadır. Ona göre İslam tarihi iki kısma ayrılır. Hz. Muhammed'den evvel ve sonra. Birinci dönemde Yahudilik ve Hristiyanlığı işin içine katmadan ikinci kısmı anlamamız mümkün değildir (İzzetbegoviç, 2015: 249). İnsanlar bu dinler sayesinde tarihin merkezi olmuş ve dünyayı veya insanlığı bir bütün olarak görmeye çalışmıştır. Kısacası; Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed aslında insani olan her şeyin teşekkül ettiği ezeli üç meyli tecessüm ettirmektedir. İslam diğer dinler söz konusu olduğunda çok önemli bir yerde durmaktadır: buna göre teorik olarak sadece İslam Musa'yı, İsa'yı, İncil ve Tevrat'ı tanır, aksine ne Hristiyanlar ne de Yahudiler ne Muhammed a.s. ne de Kur'an'ı tanırlar. Bu tespit, Müslümanların bu meseledeki üstünlüklerinin unsuru (İzzetbegoviç, 2014: 94) ve kanıtıdır. Ayrıca İslam, kendi bütüncül hukukunu

inşa eden tek dindir. Hristiyanlık Tanrı krallığını, Yahudilik ise güneş krallığını istemiştir. Sosyalizm hakeza hak ve adalete dayalı kapsayıcı bir sistem geliştirememiştir. İslam'a göre Allah, insanı "yeryüzünde hükmetsin diye yaratmıştır." Bu nedenle İslam, insanın hem maneviyat/kültür boyutunu hem de maddiyat/medeniyet ve siyaset boyutlarını istemektedir. Kısacası İslam hem bu dünyada hem de öte dünyada yaşanabilir bir saadet talep etmektedir (Özyurt, 2015: 217).

3. Sonuç

Sonuç olarak İslam'ı hem fiziki hem manevi hayatı sürdürmek veya Kur'an'ın dediği gibi bu dünyadan nasibini unutmadan ebedi hayat için yaşamak şeklinde tanımlarken diyebiliriz ki, bütün insanlar bilinçli veya bilinçsiz olarak olası birer Müslümandır. Her çocuğun Müslüman olarak dünyaya geldiğini, fakat anne babasının veya içinde yaşadığı şartların onu başka bir şey yaptığını belirten Hz. Muhammed'in sözünün manası da muhtemelen budur. İnsan doğuştan Yahudi veya Hristiyan olamaz. Çünkü Allah kimseye taşıyamayacağı bir yük yüklemeyiz. Bu dinler tam anlamıyla insana uygun dinler değildir. İnsana uygun gerçek din İslam'dır. Doğal olarak insan, İslam için en açık bir delil mahiyetindedir. İzzetbegoviç'in (2015: 287/8), bu bağlamda Goethe'nin "eğer İslam bu ise o zaman biz hepimiz İslam içinde yaşıyoruz" ifadesini referans olarak benimsediğini ve böylelikle Gazali'nin (Aslan, 2000) dini çoğulculuk dolayımında ortaya koyduğu düşünce çizgisini daha ileri bir noktaya taşıdığını ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- Aslan, Adnan (1998). "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, (143-163).
- Aslan, Adnan (2000). "Dini Çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, (17-30).
- Bal, Hüseyin (2006). "Laikleşme Teorisi ve Küresel Dini Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Baykan, Erdal (2016). *Aliya Okumaları: İslam Deklarasyonu*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- İzzetbegoviç, Aliya (2014). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, Çev. Dr. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İzzetbegoviç, Aliya (2015). *Doğu Batı Arasında İslam*, Çev. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Günerigök, Mustafa (2017). "Dünya Risk Toplumunda Dinsel Çoğulculuğu Yeniden Düşünmek", *First Mediterranean International Conference On Social Sciences By University Of Donja Gorica*, Ed. Recai Aydın, Hakan Yıldız, Sarajevo: Dobra Knjiga d.o.o. Publisher, (514-525).
- Koyuncu, Ahmet A. (2013). "Özne ve Hakikat Bağlamında Modern ve Postmodern epistemolojinin Eleştirisi: Vasatı Yakalama Üzerine Bir

Deneme", II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-I, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, (7-19).

Özyurt, Cevat (2015). "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", *Hece Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Sayısı*, Ed. Mustafa Orçan, Rahman Ademi, Mustafa Balcı, Ankara: Hece Yayınları, (195-228).

Yılmaz, Alim (2015). "Aliya İzzetbegoviç'te Varoluş ve Din", *Hece Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Sayısı*, Ed. Mustafa Orçan, Rahman Ademi, Mustafa Balcı, Ankara: Hece Yayınları, (534-540).